

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

KAPOSVÁRI EGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR
GAZDÁLKODÁS ÉS REGIONÁLIS TUDOMÁNYOK
DOKTORI ISKOLA
Gazdaság és Vidékpolitikai Tanszék

Doktori iskola vezetője:
DR. UDOVECZ GÁBOR
az MTA doktora

Témavezető:
Dr. SARUDI CSABA
a közgazdaságtudomány kandidátusa

AZ EURÓPAI UNIÓ FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁJÁNAK GAZDASÁGI ELEMZÉSE

Készítette:
MAKSAY KLÁRA

Kaposvár
2009

1. A kutatás előzményei, célkitűzései

Az Európai Unió foglalkoztatáspolitikáját még a 90-es évek közepén is egyfajta szabályozatlanság uralta, a munkaerő-piaci problémák, különösen a tartós munkanélküliség megoldását alapvetően a belső piac élénkülésétől, a növekedéstől várták. Természetesen a tagországi eltérések sokszor jelentősek voltak, melyek összefüggésbe hozhatók társadalmi, gazdasági és kulturális tradíciókkal, szabályozásokkal. Az erős tagolódás különböző metszetei, a településhálózat humán és tárgyi infrastruktúrái, a fejlesztési felfogások országonként, régiókként vagy mérsékelték, vagy növelték az eltéréseket. A gazdaság szerkezeti átalakulások regionális hatásai jelentőseknek bizonyultak, melyek magyarázhatók az elmúlt évtized recessziós ciklusában a növekedés lelassulásával a területi foglalkoztatási nehézségek felerősödésével. A tagországok már a 80-as évek végétől magas munkanélküliséggel küzdöttek, melynek okai között az egyre mélyülő regionális különbségek húzódtak meg, s ezen a tényen később még a markáns expanzió sem változtatott. Nyilvánvalóvá vált, hogy vannak olyan régiók, melyek nem tudnak megküzdeni a globalizáció vagy a szerkezeti átalakulások okozta sokkal. A növekvő krízisjelenségek – mint pl. a beruházások visszaesése, jövedelemcsökkenés stb. – hatására a meglévő kapacitásaik leértékelődtek, a piaci presztízsveszteséget elszenvedő szakmák, a képzetlenség és a munkanélküliség szubkulturális csapdát alkotott, végső soron e térségek értéktermelési képessége meggyengült. Ezen összefüggések átgondolása nyomán alakult ki a kutatás hipotézise és célkitűzése.

Így cél volt, hogy (1) a kutatás bemutassa és elemezze az EU foglalkoztatáspolitikájában bekövetkező strukturális változásokat gazdasági-és történeti dimenzióban a világgazdasági versenytérségben lejátszódó folyamatokra reagálva.

További célként (2) azoknak a foglalkoztatáspolitikai folyamatoknak az elemzésére vállalkozott a dolgozat, melyek integrált gazdaságpolitikákkal együtt meghatározott kooperációt kényszerítettek ki a tagállamoktól.

Célként (3) fogalmazódott meg a foglalkoztatáspolitikai koordinációjában szerepet játszó eszközöknek és együttműködéseknek a bemutatása, bizonyítva a foglalkoztatáspolitikai orientáló szerepét és fejlesztési prioritásait, különösen depressziós térségek (makro- mikro-régiók) esetében.

A célkitűzések megvalósítása érdekében a következő feladatok elvégését vállalta a dolgozat:

- Az Európai Unió közös foglalkoztatáspolitikájának kialakulását meghatározó gazdasági, ill. munkaerő-piaci folyamatok bemutatása, ill. az ezt kísérő foglalkoztatáspolitikai eszközök, ill. hatásuk nyomon követése.
- Az Európai Foglalkoztatási Stratégia eredményeinek elemzése és a nemzeti munkaerőpiacokra gyakorolt hatásuk bemutatása.
- Az Unió elmaradott térségeiben jelentkező gazdasági-társadalmi problémák áttekintése révén azoknak az okoknak és folyamatoknak a feltárása, melyek a foglalkoztatás és a munkanélküliség tekintetében fennálló regionális különbségeket csak szerény mértékben képesek csökkenteni.
- Azoknak az eszközöknek a számbavétele, melyek regionális, helyi kezdeményezésekre indultak el, javítva az Unió foglalkoztatási teljesítményét.

- Esettanulmány keretében az egykori fejletlen dél-európai országok közül Portugália és Spanyolország foglalkoztatáspolitikájának és kohéziós eredményeinek vizsgálata, melyek példázhatják a makro- és mikro-szintű regionális elmaradottság felszámolására tett eredményes kísérleteket, a fejlettségbeli különbségek mérséklését, de egyben az egyenlőtlenségek megmaradását is.

2. Anyag és módszer

A **dolgozat munkahipotézise**, a meghatározó európai és hazai integrációs szakirodalom állításai nyomán arra keresi a választ, hogy a közösségi foglalkoztatáspolitikában bekövetkező változások, mennyiben tudták ösztönözni a munkaerőpiacok átalakulási folyamatait, valamint, hogy az egyes tagországok foglalkoztatáspolitikájának eredményessége milyen kölcsönhatásban áll az Európai Unió foglalkoztatási teljesítményével. Egyes szakpolitikai területek és transzferek mellett megkerülhetetlen elemezni azokat az eszközöket is, melyektől várhatók a munkaerőpiacok, ezen belül is az elmaradott térségek munkaerő-piacainak konvergenciája. A **disszertáció elemzései** a deduktív kutatási módszertanra, a szekunder adatok másodelemzésére épülnek, melyek támaszkodnak:

- elméleti közgazdasági művek megállapításaira,
- hazai és nemzetközi szakértők elemzéseire,
- az Európai Unió és elsősorban az Európai Bizottság a foglalkoztatásra és más makro-ökonómiai tényekre vonatkozó dokumentumaira,
- az Európai Bizottsághoz benyújtott nemzeti konvergencia programokra.

Az összehasonlíthatóság érdekében az *Eurostat* az *OECD* és az *ILO* adatai szerepelnek bázisként.

A kvantitatív adatok és a kutatási szakirodalom másodelemzését egészíti ki az az **esettanulmány**, mely megalapozott információkon alapul, s mely alkalmas új összefüggések, releváns következtetések kialakítására, ország példák segítségével feltárni a vizsgált folyamatok alakulását. A táblázatok, ábrák elsősorban az Eurostat adatbázisa alapján készültek.

A **dolgozat fogalomrendszere** igazodik a nemzetközi kutatásban használatos terminológiához.

3. Eredmények

3.1. Változások és új tendenciák az európai munkaerő-piacon az ezredfordulón

A 90-es évek elején még nem volt közös európai szándék, vagy akarat arra vonatkozóan, hogy a munkaerő-piaci folyamatok tagországi szabályozottságán túl közösségi dimenzió is kialakuljon az olyan kihívásokra, mint a munkanélküliség, a tartós munkanélküliség vagy a társadalmilag hátrányos helyzetű populációk, mint például a nők, a fiatalok, az idősek, a fejletlen térségekben lakók foglalkoztatására. A gazdasági integráció előrehaladása egyre inkább kikényszerítette a növekedés és a foglalkoztatás együtthatasának vizsgálatát, főként a strukturális gazdasági problémák elhatalmasodása miatt. A foglalkoztatás egyik meghatározó feltétele a gazdasági növekedés. Az európai országok gyakorlata mégis azt mutatta, hogy a munkahelyek számának emelkedése nem viszonyul egyenes arányban a növekedéshez és recesszió idején gyorsabban csökken a foglalkoztatás szintje, mint a termelés. A '90-es évek elején (1993-ban volt a mélypont) az európai országokat sújtó recesszió nemcsak a gazdasági növekedés lelassulását jelentette, hanem a foglalkoztatás jelentős visszaesését is, és a lassú fellendülés sem csökkentette meghatározó módon a munkanélküliséget.

A foglalkoztatáspolitikát jelentősen felértékeltette az a tény, hogy a '90-es évek végén a közösségi joganyag része lett az **önálló foglalkoztatáspolitikai** fejezet, majd 2000-től egy makrogazdasági dialógus elindításával új megközelítés jelent meg a foglalkoztatási stratégiában. Ebben a periódusban Európa gazdaságát expanzió alakította, mely az alapvető munkaerő-piaci folyamatokat is meghatározta.

3.1.1. A foglalkoztatási ráta alakulása

Az Unióban a foglalkoztatottság a munkaerő-piaci feltételek **mérsékelt javulásának** köszönhetően 2004-ben 63,3%, majd 2005-ben 63,8%-ra nőtt. Az átlagos foglalkoztatási ráta 0,5 százalékponttal nőtt 2005-ben, míg a nők körében ugyanez 0,6 százalékpontos növekedéssel 56,3%-ra változott. Különösen **a női foglalkoztatás terén** volt **előrelépés**, hisz a foglalkoztatási stratégia kiemelt prioritásként ajánlotta ezt a területet. A 2004-ben csatlakozott országok mutatói még a munkaerő-piaci nehézségekre utaltak, különösen Lengyelország és Szlovákia esetében.

2005-ben a gazdasági növekedés továbbra is elmaradt a várakozástól, az előző évi GDP -hez (2,4%) képest csak 1,6% volt.

Az foglalkoztatásban viszont lassú növekedés kezdődött, átlagosan 0,9%-al meghaladva az előző évet. Ez a mérsékelt teljesítmény nem tükrözte a GDP 1,6%-os emelkedését, azaz nem történt intenzitás javulás

A következő évben a foglalkoztatottak száma bár több mint négymillió fővel emelkedett, de tagországi szinten jelentősek maradtak az eltérések.

Javuló munkaerő-piaci eredményt mutatott a tagországok többsége, kivéve Finnországot, ahol a 2,9%-os növekedést csak 1,1%-os foglalkoztatás javulás kísérte, vagy Németországot, ahol a 0,9%-os GDP változást 0,07%-os foglalkoztatás növekedés kísérte. Olaszország a foglalkoztatottságában pedig ebben az időszakban nagyarányú csökkenést szenvedett el (-0,17%), 0,1%-os gazdasági növekedés mellett. Voltak olyan tagországok is, mint Spanyolország, ahol a foglalkoztatottság növekménye (3,7%) meghaladta a GDP növekedését (3,5%).

A közös foglalkoztatáspolitikai és a tagországi erőfeszítések 2006 és 2008 között tovább javították az EU munkaerő-piaci teljesítményét. A GDP 2006-

os (EU27) 3%-os növekedése a foglalkoztatás 1,4%-os emelkedését eredményezte, ami jelentősen javította a lisszaboni célok közelítését és 2000 óta a legjobb mutatónak bizonyult. Az új tagországok közül Lettország és Litvánia, valamint Bulgária és Szlovákia mutatott javulást, míg a régi tagországok közül Írország, Luxemburg és Spanyolország rendelkezett kiemelkedő rátákkal. Mindez továbbra is a női foglalkoztatásban bekövetkezett pozitív változásokkal (növekvő atipikus foglalkoztatás) magyarázható. (EF, 2008)

A foglalkoztatottság növekedésének megoszlása az **egyes munkaerőcsoportok** között korántsem volt egyenletes és döntően a **magasabb kvalifikációjú** munkaerő iránti kereslet határozta meg. Meghatározóan a nem fizikai foglalkozásúak, s ezen belül is a magasán kvalifikált szellemi foglalkozásúak adták a létszámnövekedés jelentős részét, a kvalifikált fizikaiak létszáma a kvalifikálatlanoknál is kevésbé – lényegében egyáltalán nem – növekedett. Ez azt jelentette, hogy az Unió belső piacát az ezredforduló éveiben dominánsan a **tőke-intenzív** termelési mód határozta meg, bár a dinamikus fejlődő vállalatok körében nagyobb maradt a kereslet a kevésbé kvalifikált munkaerő iránt is, főként tradicionális ágazatokban munka-intenzív technológiák esetében. Mivel a **növekedés jelentős mértékben a fejlett technika-igényes ágazatokban** ment végbe, itt koncentráltan bővült a foglalkoztatottság, felgyorsult a munkaerő-áramlás, nőtt a termelékenység, és erősödött a versenyképesség. Ugyanakkor elmondható, hogy a hagyományos termékszerkezetre épülő vállalatok nagy kihívás elé állították a marginális régiókban élő tagországokat, ahol sokáig az alacsony szállítási költségek, földrajzi közelség, állami kedvezmények és a munkabér jobb pozíciót biztosított. Ez a versenyelőny ma már Ázsiának kedvez.

3.1.2. Munkanélküliségi ráták

Az ILO¹ adatai alapján a legfejlettebb országokban 2005-ben a munkanélküliségi ráta 6,2 % volt, az EU-ban 8,8%. 2003 és 2005 között mind az USA-ban, mind pedig Japánban csökkent a munkanélküliség. Az EU-15-ökben 1992 és 2002 között éves szinten 0,8%-kal, míg az OECD országokban 1%-kal nőtt a foglalkoztatás abszolút szintje. A munkanélküliségi ráta az EU-ban 2005-ben 8,8%-ra csökkent, 2006-ra pedig az addigi évek átlagához képest az igazán kedvező 7,9%-ot mutatta. A tagállamokat tekintve elmondható, hogy nem mindegyik követte ezt a trendet, a portugál, német, lengyel, cseh vagy a szlovák munkanélküliség emelkedő tendenciát mutatott. Csökkenteni tudta a rátáit viszont Írország, Franciaország, Hollandia, Svédország. 1998-ban a lekedvezőbb helyzetben Dánia, Hollandia és Portugália volt, 2005-ben pedig Írország tudta a leginkább kedvező pozíciót elérni.

A női és a férfi munkanélküliségi adatok negatív szereplője Lengyelország, ahol a nők munkanélkülisége 6,9 a férfiaké pedig 8,1 százalékkal emelkedett a hét év alatt. Ezzel szemben különösen jó teljesítmény jellemezte Hollandiát 1998-ban és a dán férfiak rátáját ebben az időszakban.

3.1.3. A foglalkoztatási szerkezet és szektorális változásai

A **foglalkoztatási szerkezet változása** több tényező függvényében vizsgálható. Elemezhető a **gazdaság komparatív előnyeinek**, piacok, vállalatok szerkezetének, valamint a **kulturális tradíciók kontextusában**. A lisszaboni folyamatban meghatározó definícióvá vált a tudásalapú társadalom és gazdaság előretörése, melyben megváltoznak a termelési folyamatok és ebben a

¹ Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, www.ilo.org/public/english/employment/index.htm

szervezeti átalakulásban a **munkamegosztás új típusú rendje** alakult ki, ami kikényszerítette a foglalkoztatási struktúra átalakítását.

A munkaerővel szemben másfajta követelmény alakult ki a globalizálódó piacokon akár térszerkezeti aspektusból, akár a szakismeretekben bekövetkezett változásokat figyelembe véve. A tudásgazdaságban a termelési inputokban **megnőtt a bevitt információ mennyisége**, ezért további változást jelent a kiszervezési tevékenységek felerősödése s ennek nyomán az új szolgáltatást nyújtó vállalatok megjelenése sokszor egészen új iparágakban. Ez a folyamat tovább **bővítette a terciér szektort** és csökkentette az ipari tevékenységek méretét. A kiszervezések következtében a foglalkoztatási szerkezet is rugalmasabbá alakult. A gyarapodó relokációs tevékenységek a főként alacsony képzettséget igénylő szakmák terén hozta nehéz helyzetbe azokat a nyugat és észak európai országokat, ahol a feldolgozóipari tömegtermelésben a foglalkoztatottság még jelentős arányokat képviselt. Ez a folyamat a **foglalkoztatás-csökkenését eredményezte**, melyet az a terciér szektor sem tudott felszívni, melynek **munka-intenzív** egységei szintén **áttelepültek** Európán kívüli térségekbe. Természetesen ez nem akadályozta meg a szolgáltató szektor általános előretörését, benne a nagy munkaintenzitással bíró szolgáltatások és **a tudásipar exportját**.

Így elmondható, hogy a szolgáltatások területén történt a legnagyobb bővülés, 2000 és 2005 között e szektorban 11,5 millió munkahely létesült, míg az iparban 1,6, a mezőgazdaságban 1,2 millióval kevesebbé vált a munkahelyek száma.

A legfejlettebb ipari országok munkatermelékenysége 1998 és 2005 között meghaladta az 1,4%-ot, az átalakuló kelet-európai gazdaságoké pedig a 25%-ot. Több új munkahely jött létre azokban az ágazatokban, ahol nem jártak elől a termelékenység növekedésében, ezért elmondható, hogy az **eu-**

rópai gazdaságok foglalkoztatás bővülése általában nem a munkatermelékenység dinamikus emelkedésével ment végbe (EF. 2007).

Az 1995-2005-ös időszakban az EU25 tagországai mindösszesen 18,5 millió új munkahelyet teremtettek és a teljes foglalkoztatottság 8,5 millióval nőtt. **A globális növekedés mögött felerősödő munkahelyteremtés és megszűnés** húzódott meg: évente 5-8% között szaporodott az új munkahelyek száma, míg a régiek 3-4%-a szűnt meg.

3.1.4. Az új tagországok hatása a foglalkoztatásra

Az új tagállamok nem okoztak fennakadást az Unió működésében, alapvetően aktív résztvevői a közösségi intézményeknek. A csatlakozástól eltelt időszakot vizsgálva elmondható, hogy nem fékeztek le az integrációt, inkább annak **elmélyítését és kibővítését támogatták** természetesen több esetben eltérő teljesítménnyel. Az új tagállamok társadalmi helyzetét illetően - különös tekintettel a foglalkoztatottságra - számos probléma vetődik fel, de összességében talán inkább kedvező, mint kedvezőtlen tendenciák a jellemzőek. A gazdasági növekedésnek köszönhetően 2006/2007-ben **minden új tagállamban nőtt az egy főre jutó nemzeti jövedelem**, igaz, eltérő bázisról indulva, és eltérő mértéket elérve.

1. táblázat: Az új tagországok főbb gazdasági adatai 2006-ban

<i>Ország</i>	<i>Népesség (millió)</i>	<i>GDP/fő (vásárlóerő-paritáson) %</i>	<i>Növekedés (GDP%)</i>	<i>Infláció (%)</i>	<i>Munkaerőköltség növekedése 2004-2006 (%)</i>
Lengyelország	38,1	51,1	6,1	1,3	-2,0
Csehország	10,2	76,1	6,1	2,1	0,1
Magyarország	10,0	63,1	3,9	4,0	-3,9

Szlovákia	5,4	60,0	8,3	4,3	-0,9
Litvánia	3,4	55,8	7,5	3,8	2,1
Lettország	2,3	53,9	11,9	6,6	2,7
Szlovénia	2,0	83,8	5,2	2,5	-0,1
Észtország	1,3	64,8	11,4	4,4	0,1
Ciprus	0,8	56,5	4,7	2,8	1,1
Málta	0,4	60,2	3,0	3,1	0,8
EU-15	459,0	107,8	1,5	2,8	-0,7

Forrás: Eurostat 2007

A bővítés eredménye az is, hogy a kelet-európai országok csatlakozásával **új munkamegosztás és munkaerő-piac alakulhatott** ki, igaz törekény szerkezetben. A vállalatok 2004 után termelésük egy részét áttelepíthették Kelet-Európába, ahol jóval alacsonyabbak voltak a munkabérek. A közvetlen tőkebefektetések jórészt azokat a szektorokat érintették, ahol kiélezett a verseny. Az ideiglenes komparatív előnyök pedig az **új tagállamokat messze a régi tagállamok átlagát meghaladó gazdasági növekedésre inspirálta**. Az a tény is figyelemreméltó, hogy mindez jelentős termelékenységbeli növekedéssel párosult, **amely eredményezhetett foglalkoztatás csökkenést, de foglalkoztatás növekedést** is. A szerkezetátalakítás folyamatában ugyanis gyakran a termelékenység a foglalkoztatás pangása következtében növekszik. Ebből adódóan a viszonylag magas munkanélküliségi arány foglalkoztatási arány csökkenésével párosul.

A foglalkoztatottság növelése és a munkanélküliség kezelése az új tagországok számára is alapvető feladattá vált. A csatlakozó országok majd mindegyike **ki tudta használni a gazdaság bővülését** a munkanélküliség további leszorítására.

2. táblázat: A munkaerő-piaci teljesítményt meghatározó mutatók az új tagországokban, 2006

<i>Ország</i>	<i>Munkanélküliségi ráta (%)</i>	<i>Foglalkoztatási ráta (%)</i>	<i>Munkatermelékenység (%)</i>
Csehország	7,1	65,3	68,0
Észtország	7,1	68,1	60,7
Magyarország	5,6	57,3	72,2
Lettország	6,8	66,3	51,0
Litvánia	5,6	63,6	56,6
Lengyelország	13,8	54,5	59,4
Szlovákia	13,4	57,0	68,0
Szlovénia	6,0	65,3	80,5
Ciprus	4,7	69,6	54,2
Málta	7,4	54,8	50,3
EU-15	7,4	66,0	106,3

Forrás: Európai Bizottság

3.2. Az európai foglalkoztatási stratégia hatása az Unió munkaerő-piacára- új elvek, eszközök térnyerése

3.2.1. Rugalmas biztonság

A **rugalmas biztonság** a munkavállalóknak és a munkáltatóknak a gyorsan változó munkaerő-piachoz való **alkalmazkodásnak válasza** (Wilthagen, 2005).

Az EU tagállamaiban a rugalmas biztonság részben a külső rugalmasság alapján, részben a jövedelem- és foglalkoztatási biztonság alapján valósul meg. **Külső rugalmasság** a munkavállalók felvételének és elbocsátásának egyszerűségét, valamint a **munkaszerződések változatos formáinak** alkal-

mazását jelenti. Hátrányuk, hogy csökkenthetik a nők, a fiatalok és idősebb munkavállalók foglalkoztatási kilátásait, lassíthatják a munkaerő áramlást és növelhetik a tartós munkanélküliség fenyegetését. A tagállamok azáltal, hogy a határozott időre szóló szerződések tekintetében oldottak a foglalkoztatás védelmét szolgáló szabályozás szigorúságán, a társadalom perifériájára kerültek esetében növelték a külső rugalmasságot. A rugalmas biztonság inkább a tipikus és az atipikus munkaformákra vonatkozó szabályok egységes enyhítése mellett foglal állást, mely önmagában is eredményezheti a munkaerő-piac rugalmasságát. Ugyanakkor a munkanélküli ellátási rendszerek folyamatos javítása a munkavállalók számára nagyobb védettséget jelenthet, mint a foglalkoztatás védelmét szolgáló szabályozás, bár a viszonylag magas munkanélküli ellátás korlátozhatja a munkakeresés intenzitását, ami tartósítja a munka nélkül eltöltött időt.

A rugalmas biztonság, olyan lehetőség, mely átmenetet képez a munkanélküliség és a munkavállalás, a munkaalkalmak és a munkahelyek, az oktatás és a munkaerőpiac, a munkavégzési formák és a munkaszerződés típusok között. Biztosítja a munkaerő munkavégzéshez szükséges képességeket és a szükséges transfereket, így mindenki számára egyenlő esélyeket biztosít, főként az alacsonyan képzettek esetében.

2005-ben a **határozatlan idejű munkaszerződések** tették ki a munkaszerződések 85%-át Európában. Ugyanakkor a **határozott időre** foglalkoztatott munkavállalók aránya 1997-től 2005-re 12%-ról 15%-ra nőtt. Ez a tendencia jellemző volt tíz tagországra, különösen Lengyelországra, de változatos trendek voltak megfigyelhetők a növekedést illetően, Romániában (2,5%) és Észtországban (33%).

A határozott idejű szerződések védelme is vegyes képet mutatott országonként, mértéke 0,4%-tól (Nagy-Britannia) 3,6% (Franciaország) terjedt.

A fejlődés leglátványosabban 1994-től követhető nyomon ezen a területen. Németországban, Görögországban, Dániában, Olaszországban, Belgiumban, Hollandiában, Szlovákiában jelentősen lazultak a határozott idejű munkaszerződéssel foglalkoztatottakra vonatkozó jogszabályok, míg Spanyolországban és Portugáliában szigorodtak az előírások.

Gyakorlati tapasztalatok szerint a **részmunkaidőben** dolgozó férfiakat és nőket nagyobb valószínűséggel alkalmazták meghatározott időre, mint a teljes munkaidősöket. A vállalkozások általában bizonyos igények esetén alkalmaznak meghatározott időre pótlólagos munkaerőt: a tervezettnél nagyobb, sürgősebb munkákra, de számít a feleslegessé váló munkaerő gyors elbocsátásának lehetősége is.

Az atipikus munkaformákon belül a részmunkaidős munkavállalók aránya is növekedett, főleg a 2000-2005. közötti időszakban, hozzájárulva a foglalkoztatás globális növekedéséhez, de szignifikáns kapcsolat még sem mutatható ki a foglalkoztatás bővülése és a részmunkaidő között. A részmunkaidős foglalkoztatás gyakorisága szintén eltérő tagországonként. Bulgáriában 2,1%, míg Hollandiában 46,1%. A holland részfoglalkoztatottak többsége nő, arányuk különösen a szolgáltató szektorban nőtt. 2005-ben a foglalkoztatott nők közül 32,3%-uknak volt részmunkaidős állása, míg férfiak körében ez a ráta mindössze 7,4%-ot mutatott az EU viszonylatában.

A főként nőkből álló részmunkaidős foglalkoztatottak maguk vállalják ezt a formát. A holland állam GDP arányosan 1,3%-ot költ évente az aktív munkaerő-piaci politikára, amely az EU átlag több mint kétszerese.

A foglalkoztatási stratégia már javasolta, hogy a passzív munkaerő-piaci politikákról át kell helyezni a hangsúlyt az aktív munkaerő-piaci politikákra,

s ezt össze kell kapcsolni az adó- és járulékrendszer közötti kölcsönhatásokkal.

A foglalkoztatási stratégia irányelvei kezdettől fogva arra helyezték a hangsúlyt, hogy az aktív munkaerő-piaci politikák minél több munkanélküli visszatérését segítsék elő a munka világába, és akadályozza meg a tartós munkanélküliségbe csúszást.

Az **aktív munkaerőpiac politikai eszközökre** (ide tartoznak az állami foglalkoztatási szolgáltatók, vállalkozásindító ösztönzések, osztott munkakör, munkakör rotáció, képzés, átképzés, továbbképzés) 2005-ben a GDP 0,5%-át fordították az 1995-ös közel 1%-hoz képest. Ehhez párosult még a kiadások átstrukturálódása is. Képzésre fordítottak közel 30%-ot, mely nagyjából változatlan az 1995-ös adatokhoz viszonyítva. Viszont két kategóriában lényeges változás történt: az állami foglalkoztatási szolgálatok, illetve a munkakör rotáció, munkakör megosztás kapott nagyobb részesedést az összkidadásokból. Ez forrásokat vont el a közvetlen munkahelyteremtéstől, képzésektől és a csökkent munkaképességűeknek indított programoktól, viszont támogatta a munkahelymegtartást (*OECD Employment 2007*).

Az egész életen át tartó tanulást, mint a tudásalapú társadalom alapelve a lisszaboni célokban fogalmazódott meg leghatározottabban, de az emberi erőforrásokba történő befektetés szintjének emelését minden foglalkoztatási irányvonal szorgalmazza. A globalizáció és az új munkafeltételek hatására a munkavállaló többször is rákényszerülhet a váltásra, ami eredményezhet gyakori és speciális képzésekben való részvételt. Így a tanulás lehetősége és ösztönzése folyamatosan **bővülő és intézményesülő tanácsadási szisztémát is megkövetel**, amely elsősorban orientációs funkciót jelent, de támogatja az egyének motivációit is, szükségleteikre épülő képzési információk nyújtásával.

A 2005-2008-as foglalkoztatási irányvonalak egyik kulcs területe az egész életen át tartó tanulás, valamint az oktatási rendszereknek az új munkahelyi követelményekhez igazítása volt. Javaslat született arra is (megerősítve a foglalkoztatási stratégia céljait), hogy a felnőtt, munkaképes korú populáció legalább 12,5%-nak részt kell vennie a z egész életen át tartó tanulás folyamatában.

A munkanélküliség **regionális gazdasági- és társadalmi** válságjelenségeinek hatását az állami programok önmagukban már nem voltak képesek, jelentős erőforrások felhasználása mellett sem eredményesen kezelni. A 90-es évek második felében a növekvő kudarcok és feszültségek megnövelték a **helyi érdekképviseleti** szervek, önkormányzatok, szakszervezetek aktivitását és a foglalkoztatási válságövezetekben stratégiai orientációs foglalkoztatás fejlesztés alakult ki. Előtérbe kerültek a horizontális kapcsolatokra és együttműködésre épülő megállapodások. Főként olyan régiók foglalkoztatás fejlesztése indult el, ahol tartósodott a munkanélküliség. Ezek főként:

- fejletlen mezőgazdasági térségek voltak elnéptelenedéssel fenyegetve,
- a szakképzetlen munkaerő elvándorlása miatt, diverzifikált gazdasági szerkezettel rendelkező városi agglomerációk, ahol a slum-ösödés kiélezte a szociális problémákat,
- hanyatlásnak induló, válságágazatokkal rendelkező régiók, ahova a befektetések nem érkeztek meg,
- olyan un. vegyes régiók, ahol az ipar és a mezőgazdasági szektorok szoros egymásra épülése miatt dekonjunkcióra esetén a teljes foglalkoztatás került veszélybe.

A célokat, eszközöket, programokat és intézményeket koordináló, stratégiai szemléletű decentralizált foglalkoztatás-fejlesztő együttműködéseknek az 1997-es luxemburgi folyamat adott megerősítést és egy komplex folyamattá

szélesítette. Az ekkor megjelenő **Területi Foglalkoztatási Paktumok** már integrált, partnerségen alapuló stratégiát valósítottak meg, de ezek még nem kerültek be egységesen a nemzeti akciótervekbe. Voltak tagállamok, ahol regionális akcióterveket is kidolgoztak (Finnország, Portugália és az Egyesült Királyság), míg más tagállamokban helyi akcióterveket készítettek (Görögország, Franciaország, Írország, és Svédország). Egységes gyakorlat azonban nem jellemezte ezt a periódust.

A helyi/regionális foglalkoztatási stratégia célját úgy fogalmazták meg, hogy az adott területre vonatkoztatva kell a **helyi diagnózist meghatározni** és bevonni a **regionális és a nemzeti hatóságokat** is.

A helyi stratégiáknak összhangban kellett állniuk a **nemzeti akciótervekkel**, és azokat a **helyi partnerekkel** együtt kellett kidolgozni. Az integrált stratégia alkalmazásától azt várták, hogy jelentős mértékben hozzájárul a teljes foglalkoztatottság, a fenntartható gazdasági fejlődés, illetve a szociális kohézió megteremtéséhez (*NAP 2003*).

A helyi foglalkoztatást támogató közösségi eszközök közül **az innovatív tevékenységek** fontos szerepet kaptak. Az 1994-1999 közötti programozási időszakban az **Európai Szociális Alap** számos projektet támogatott a **munkahelyteremtés** és a **szakképzések terén**, amelyek többsége helyi megközelítést tartalmazott. A Bizottság 2001 januárjában kiadott közleményében hangsúlyozta az európai intézmények, a nemzeti, regionális és helyi hatóságok, valamint a szociális partnerek és a non-profit szervezetek közötti együttműködés fontosságát. A közlemény kiemelte, hogy az innovatív intézkedéseket **meghatározott prioritási területeken** kell alkalmazni, amelyek egyike a **„helyi” foglalkoztatási stratégia**.

Ebben az időszakban az Európai Szociális Alap prioritásai között még nem szerepelt a helyi dimenzió, amelynek elsődleges oka az volt, hogy nem kapcsolódott közvetlenül a közösségi szabályokhoz.

Domináns témaként viszont helyi szinten is megjelent, a **nemek közötti egyenlőség megteremtésének** a támogatása.

Különösen a **nők munkaerőpiacra történő bejutásának** támogatása vált a helyi kezdeményezések meghatározó elemévé, a területi diagnózis részeként kezelték és jelentős figyelmet fordítottak a női munkalehetőségekre.

A helyi hatóságoknak, mint fő munkaadóknak támogatniuk kellett a nők foglalkoztatását. A szociális partnerek együttműködésében kiemelten kezelték a **nők karrier lehetőségeit, a munka és a család összeegyeztetését.**

A foglalkoztatási stratégia helyi megvalósulásával összefüggésben a tagállamok egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a **szociális gazdaságnak**, ami a **helyi fejlesztés** egyik alapvető tényezőjévé alakult. A szociális gazdaság értelmezése bár meglehetősen eltérő az egyes tagállamokban, de egyben megegyeznek: a szociális partnereket egyre növekvő mértékben vonták be a helyi stratégiák kialakításába (*Cambell, 1999*).

A szociális gazdaság felfogásának megfelelően a munkahely-teremtésre ösztönző foglalkoztatáspolitikák közvetlen fókuszában nem annyira a munkanélküliek különböző csoportjai állnak, hanem inkább azok a tevékenységek, melyekkel a lehető legkevesebb helyettesítő hatás mellett történhet a foglalkoztatottság bővítése.

Az Unió foglalkoztatási stratégiája szerint a szociális gazdaság keretében a háztartások és egyének által igénybe vehető helyi szolgáltatások piaccá szervezésével 3 millió új munkahely hozható létre, mely valójában egy **második munkaerő-piac**, célja a munkaerő-piacról tartósan kikerülő egyének **reintegrációja** az ehhez szükséges szociális felkészítés, képzés és foglalkoztatás útján. A második munkaerő-piacon azok a munkaképes korúak vesznek részt, akik tartósan, vagy átmenetileg szorultak ki az első munkaerőpiacról, **és segélyek helyett a foglalkoztatáshoz kapnak támogatást.** Így a második

munkaerőpiacot főként önkormányzatok és egyéb államháztartási szereplők szervezik főként állami támogatással, de helyi, regionális vállalatok, szervezetek bevonásával.

A második munkaerőpiac kialakulása válaszként értelmezhető arra a folyamatra, amely **a rövid távú, konjunkturális munkanélküliségtől** elvezetett a **tömeges méretű, tartós, globális munkanélküliséghez**. A modell azon a német gyakorlaton alapult, amit a kelet-német gazdaság összeomlása nyomán tömegessé vált munkanélküliség hívott életre, és eredményesen kapcsolta össze az aktív, humán erőforrás fejlesztő munkaerő-piaci programokat a helyi foglalkoztatás igényeivel.

A második munkaerőpiac rendezőelve **a tevékenységek közérdekűsége**, ennek megfelelően mind a kormányzati, mind a for- és nonprofit szféra részt vesz a működtetésében. A szervezetek által biztosított munkahelyek létrehozásának, fenntartásának finanszírozásába az államháztartás mindazon szereplőit bevonják, akiknek az így megvalósuló foglalkoztatásból, illetve munkanélküliség-csökkenésből haszna származik.

A tevékenységek támogathatóságát elsősorban a munkaerő-piaci szereplők regionális, illetve **helyi szintű megállapodásai** rögzítik. A decentralizált szabályozás lehetővé teszi, hogy a szektor a jelentkező kihívásokra képes legyen régió-specifikus, hatékony válaszokat adni. A támogatások általában hosszabb, 3-5 éves periódusra érvényesek.

A második munkaerőpiac nagy előrelépés a passzív segélyező rendszerek irányából az **aktív foglalkoztatás-bővítő megoldások** felé, ám alapvetően még mindig a **folyamatos szubvencióra** épül – központi költségvetés, helyi források - így nem ez a megközelítés jutott döntő szerephez a foglalkoztatási stratégiában.

3.3. A regionális egyenlőtlenségek és a foglalkoztatás kapcsolata az Európai Unióban

A regionális egyenlőtlenségek Európában több évtizedes jelenségek, melyek főként a **gazdasági szerkezetátalakulással** és az erre adott foglalkoztatási válaszokkal hozhatók összefüggésbe. Vannak olyan régiók, térségek, melyek **alkalmazkodnak** a szerkezeti átalakulások okozta kihívásokhoz és a prosperálás új lehetőségei nyílnak meg számukra, más régiók pedig nem képesek kihasználni a változás előnyeit, sőt a már meglévő **gazdasági erőforrásaik leértékelődésével** hátrányaik tartós tendenciává alakulnak. A fejletlen régiók okozta területi egyenlőtlenségek **gazdasági és társadalmi csapdák**, melyek enyhítésére az Unió jelentős erőfeszítéseket tesz. Míg a legkevésbé prosperáló régiók többségében fokozottabb növekedés tapasztalható a 90'-es évek végétől, a kiemelkedő teljesítményt mutató régiók is tovább növekedtek. Így ez időszak folyamán mind a legkevésbé, mind a legjobban teljesítő régiók hozzájárulása a teljes GDP-hez megemelkedett.

A leszakadó régiók teljesítménye tovább javult 2004 és 2005 között, így azon régiók száma, ahol a növekedés nem érte el az uniós átlag 75%-át tovább csökkent. Regionális dimenzióban a **termelékenységi szintekben** is jelentősek a különbségek; a termelékenység 15 régióban nem érte el az EU-átlag 25%-át, két régióban pedig még a 20%-ot sem. A regionális termelékenységi szint növekedése az **új tagországok régióira jellemzőbbek**, a legjelentősebb termelékenységi szintet felmutató régiókban a növekedés mértéke több mint 4%, ami köszönhető a **felgyorsult szerkezetváltásnak** is. Vannak olyan régiók (észak-olasz régiók, Katalónia, Navarra), ahol **viszonylag alacsony termelékenységi szint** mellett a foglalkoztatásban **fenntartható növekedés** valósul meg, de vannak olyanok is, főként a később csatlakozott

országokban (lengyel régiók, balti országok), ahol a 6,0-6,6%-os munkatermelékenység csak **alacsony foglalkoztatás-növekedéssel** társul (EC, 2007). A munkaerő-piac regionális különbségei főként **a gazdasági szerkezetváltás** következményeiként jelentkeztek. Azokban a régiókban, ahol az agrárfoglalkoztatottak aránya magas volt, vagy a képzettségi struktúra és a felkínált munkalehetőségek között nagy volt az eltérés éles feszültségek keletkeztek. Ugyanakkor a sikeres régiókban sem mértek jelentős aktivitási rátákat. A gazdasági fejlettség viszonylag alacsony szintjén a 2004-ben csatlakozott országok **regionális teljesítőképességében** tapasztalható különbségek nagyobbak voltak, mint a régi tagországok régióinak esetében, a legalacsonyabb teljesítőképességű és legfejletlenebb régiók közti különbségek az előbbi esetben 7-szeres, az utóbbiban pedig 4,5-szörös. A kelet-közép-európai gazdaságok hasonló teljesítménye mellett régióik többsége az uniós teljesítőképesség átlagának felét sem érte el. A csatlakozott tagországok jellegzetességei, hogy régióik többsége főként agrárvidék és nehézipari térség, melyek a regionális különbségek fokozódását idézték elő. Azokban a régiókban, ahol a GDP/fő nem érte el az uniós átlag 40, illetve 50%-át jellemzően mezőgazdaság és ipar orientáltak (főként textil és ruházat és feldolgozóipar, vagy a térségre jellemző tradicionális iparágak) és egyben a legalacsonyabb jövedelemtermelő képességgel rendelkeztek.

Az **ipari régiókban** (ahol a szektorban foglalkoztatottak aránya 38-43%) vannak **gyorsan növekvő régiók**, ahol a csúcstechnológiát igénylő területek, gépgyártás, elektronika a meghatározó. Az európai iparszerkezetre jellemző **válságágazatok** szintén versenyben állnak az áttelepítés folyamataival, ezért itt 2006/07- re már **csökkent a képzetlenebb munkaerő iránti kereslet**. Mutatják ezt a foglalkoztatás szektorális adatai, mely szerint a foglalkoztatottság a mezőgazdaságban 2000 és 2005 között 11%-ra csökkent az feldol-

gozó iparban 5,8%-kal, míg a szolgáltatás, különösen az üzleti szektor esetében ez az arány 23,6%-os emelkedést jelzett (*EFI, Restructuring, 2006*).

Érdemleges csökkenést a foglalkoztatás területi szóródásában Bulgária, Spanyolország, Olaszország, Finnország és az Egyesült Királyság tudott felmutatni és ezt a NUTS 2-es régiók is tükrözik.

Az EU-15 és 27-ben 2005 és 2007 között a **foglalkoztatásban nem volt számottevő növekedés**, például az addig kiváló pozícióban lévő Svédországban és szinte valamennyi régiójában ebben az időszakban csökkent a foglalkoztatás. Portugáliában, Alentejo és a szigeteken kívül szintén nem nőtt a foglalkoztatás. Viszont Spanyolország, Lettország és Litvánia szinte minden régiójában e téren kiemelkedő növekedés mutatkozott ebben a periódusban.

A **legkevésbé prosperáló régiókra** jellemző foglalkoztatási arány továbbra is **alacsony értékeket** mutat. Az átlagot meghaladó foglalkoztatási arány kevés olyan régióra jellemző, amelyekben az egy főre jutó GDP nem haladja meg az átlag 75%-át. A **foglalkoztatási arány** általában **magasabb a prosperálóbb** régiókban, annak ellenére, hogy néhány kimagasló jóléttel rendelkező régióban továbbra is **alacsony** a foglalkoztatási arány (erre példa Olaszország északi része).

A **foglalkoztatás társadalmi szerkezetét** vizsgálva főként a hátrányos helyzet a meghatározó, így a **nők, az idősek és a tartós munkanélküliek** munkaerő-piaci helyzete a **foglalkoztatáspolitikai prioritásai** közé tartozik.

A nők foglalkoztatásának aránya a tagországok felénél még a köztes stockholmi célokat sem éri el, bár arányában a tendencia javuló, de a NUTS2 régiók esetében fordított a helyzet, a régiók nagy része a köztes célokat túlhaladta.

Franciaország, Görögország, Olaszország, Spanyolország minden régiója növekedést mutat a női foglalkoztatás terén a 2000-2006-os időszakban. Hollandia, bár foglalkoztatási rátájában csökkenést regisztrálhat e periódusban, a női foglalkoztatási rátái Európában kiemelkedőek. Ez azt mutatja, hogy a férfi munkaerőt nő helyettesíti a munkaerő-piacon.

Az időskorúak (55-65 éves) foglalkoztatása, bár jelentős emelkedést mutat - 2006-ban az EU27-ben 43% volt a 2010-es 50%-hoz a **növekedés üteme nem elég**. Az elmaradás 12 tagország esetében mutatható ki. Regionális met-szetben magas az idősök foglalkoztatása az Egyesült Királyságban, Írországban és Portugáliában, és hektikus eltéréseket mutatnak Szlovákia és Románia régiói.

2005-ben a **munkanélküliségi rátákat** tekintve (EU átlag 9%) az Unióban **megfordult a negatív trend**. A férfiak és a nők munkanélküliségi ráta különbsége 2000 és 2006 között 1,9 százalékponttól 1,4 százalékpontra csökkent. Nagy maradt az eltérés a tagországok között, így Írország 4,3%-os rátájával Lengyelország 17,7%-os rátája áll szemben. Jelentős növekedés figyelhető meg Portugáliában és Németországban, ahol különösen a fiatalok munkanélkülisége miatt a mutatók 3,6, illetve 3,4 százalékponttal emelkedtek. Ez a tendencia megfigyelhető volt a régiók több mint felében, kiemelkedően Lengyelország észak-keleti, Szlovénia és Németország keleti régióiban, de nőtt a munkanélküliség a portugál és a svéd régiókban is. Viszont dél Spanyolország, Dél-Olaszország és a balti országok szinte mindegyik régiójában ez a tendencia csökkenőnek bizonyult.

A férfiak és a nők közötti eltérés munkanélküliség vonatkozásában tovább **szűkült** 1,9 százalékponttól 1,4 százalékpontra. Ezen a téren kiemelkedő régiók az olasz Kalabria, Szicília, ahol a csökkenés több mint 4 százalékpont-

tos. Néhány spanyol régióban (Ceuta és Melilla), vagy görög régióban (Voreio Aigaio és Ionia Nisia) a trend ellenkező előjelű. A **hosszú távú munkanélküliség** az Unió **tartós problémájának** bizonyul. 2006-ban a munkanélküliek 46%-a nem talált munkát egy éven túl. Arányuk rendkívül magas Franciaország tengerparti területein, Szlovákia szinte minden régiójában, van ahol a tartós munkanélküliek aránya 70%.²

3.4. A foglalkoztatás kilátásai az ibériai országok gyakorlatában

A két ország eseti példája a foglalkoztatáspolitikájukban bekövetkezett változásokat mutatja be a **jó gyakorlat elvének** szemléltetésével.

Portugália és Spanyolország 1986-ban csatlakozott az Európai Közösséghez.

A csatlakozást követő években **Portugália az európai teljesítményt meghaladó**, évi átlag 4,5%-os növekedést mutatott fel. A külföldi tőkebeáramlásnak köszönhetően a **munkanélküliség csökkent**, évente átlag százhuszezer munkahelyet teremtettek. Európában **sajátosnak** bizonyult az a **foglalkoztatáspolitiká, mely a munkahelyek megtartására irányult akár bércsökkenés** árán is. Az ország életében döntő változást hozott az EK-tagság, melynek következtében erőteljes gazdasági és társadalmi átalakuláson ment keresztül, mutatták a makrogazdasági adatok és a humán erőforrás minősége, szerkezete.

Spanyolországot a csatlakozást megelőzően **magas költségvetési deficit** és **magas munkanélküliség** jellemezte a munkapiacok erős regulációja mellett. A későbbi gazdasági növekedését, a beáramló tőke nagyságrendje határozta meg elsősorban, ami számos beruházást eredményezett, jövedelem-

² Az adatok forrása: Eurostat regional yearbook 2007

növekedéssel és fogyasztás élénküléssel együtt. A stabilá váló makrogazdasági környezet, a **növekedés extenzitása foglalkoztatás-bővülést eredményezett**, a sokszor 20%-os munkanélküliségi ráta meredeken csökkent 1997-től.

Spanyolországban 1997-2000 között 1,5 millió munkahely jött létre, a munkaerő-piac **nagyfokú rugalmasítása** mellett. A 2005-ös nemzeti reformprogram két területet jelölt meg az európai foglalkoztatási célokkal összhangban, főként azokon a területeken, ahol az európai átlag alatt voltak a mutatók.

1. A foglalkoztatás volumenében, bár történt növekedés: 2000-ben a ráta 56%, 2004-ben 61% volt, de a stockholmi köztes célt sem érte el.

2. A széttöredezett munkaerő-piac egyik meghatározó tényezőjeként maradt a **határozott jellegű munkaszerződések túlsúlya** (minden harmadik munkavállaló rendelkezett ilyen típusú szerződéssel, ami, az uniós átlag kétszerese), bár 2000-2005-ös periódusban, a privát szektorban e területen szerény csökkenés következett be: 35,08%-ról 34,69%-ra, míg a közszektorban 20,37%-ról 22,86%-ra változott a mutató. Az ideiglenes szerződések különösen az idény jellegű munkák esetében (turizmus, mezőgazdaság) váltak népszerűekké, mivel e szegmens időszakosan munkát biztosít a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoknak, így a pályakezdő fiataloknak, nőknek és az alacsony képzettséggel rendelkezőknek.

Ebben az időszakban kétfajta nyomás nehezedett az állami foglalkoztatáspolitikára. Egyrészt, a **Maastrichti Szerződés**, valamint a **Növekedési és Stabilizációs Paktumban** foglaltaknak eleget téve, **limitálták a közszférában alkalmazottak számát** és az ide vonatkozó rendelkezések értelmében minden negyedik, nyugdíjazás miatt megüresedett álláshelyre lehetett csak állandó munkaszerződéssel rendelkező alkalmazottat felvenni. Másodsorban, a

lisszaboni céloknak megfelelően, a helyi önkormányzatok részére biztosított uniós támogatását jórészt olyan **aktív munkaerő-piaci programokra** fordíthatták, amelyek révén a fiatalkorúak, nők, tartósan munkanélküliek és a képzetlenek időszakos foglalkoztatását támogatták (*Jimeno, 2002*).

A lisszaboni stratégia foglalkoztatási céljait követve a spanyol foglalkoztatáspolitikai a 2000-2005-ös időszakban a következő feladatokat tűzte ki:

- a nők foglalkoztatási rátájának 57%-ra emelését,
- az idős (55-64 évesek) munkavállalók foglalkoztatásának növelését,
- a fiatal munkanélküliek rátájának 22,1%-ról az európai átlagra (18,6%) csökkentését,
- a szociális biztonság növelését,
- a határozatlan idejű szerződések számának mérséklését,
- a munkanélküliségi és ezen belül a tartós munkanélküliségi ráták csökkentését,
- a foglalkoztatási szolgálatok tevékenységének javítását.

Ezeknek a céloknak az elérése érdekében a spanyol állam szociális párbeszédet kezdeményezett társadalmi aktorokkal, szakmai, oktatási, munkaerő-piaci szervezetekkel, mely tevékenység a rugalmas biztonság garantálására irányult. **Portugália gazdasági növekedése** 1998 és 2001 között 3%-os volt, majd a recesszió következtében 2003-ban -1,1%-os csökkenés után a GDP egyenletesen emelkedett. A foglalkoztatásban viszont jelentős változás nem történt a konjunktúra dacára sem. 2002-ben a ráta 68,7%, 2007-ben 67,6% volt. Így is elmondható, hogy a **teljes foglalkoztatottság bővülése** 1995-től a recessziós visszaesésektől eltekintve **kedvezőbben alakult** Portugáliában, mint az unió átlagában. A 2001-es sokk, ami az európai átlagos foglalkozta-

tottságot több mint 0,5%-kal csökkentette, a portugál rátát kevésbé mozdította ki.

Különösen **jó eredményeket értek el az idősök továbbfoglalkoztatásában**, valamint reintegrációjuk terén. Az 55-64 évesek foglalkoztatottságának bővülése nyomán, 2006-ban rátájuk már 50%, de a másik kiemelt demográfiai populáció, a női ráta is a 2002-es 61,7%-ról szerény emelkedést mutatva 61,9%-ot ért el, így **Portugália a nők foglalkoztatottságát tekintve a stockholmi köztes érték felett van.**

A fiatal korcsoportok számára fejlesztették ki a **foglalkoztatási személyi tervet**, melyet később kiterjesztettek a regisztrált tartós munkanélküliekre is, így egyénileg támogatva a képzettségnek megfelelő munkához jutást.

Minden 21 év alatti munkanélküli fiatalnak, aki nem végezte el kötelező tanulmányait vagy nem fejezte be a középiskolát, képzési lehetőséget biztosítottak, 16 500 szakmai gyakorlat lehetőségét megteremtve.

Azoknak a **munkaadóknak**, akik **fiatalokat, tartós munkanélkülieket** vagy **fogyatékkal élőket** szerződtettek, teljesen **eltörölték**, vagy csökkentették a **társadalombiztosítási járulékot**.

Ha a **képzettségi szinteket** tekintve kellene összehasonlítani Portugáliát és az Európai Unió átlagot, a portugál foglalkoztatottsági ráta egy korcsoportot kivéve **minden esetben magasabb lenne** az európai átlagnál. A legnagyobb különbség pedig a legalacsonyabban képzett csoportokban látható. Bár nyilvánvaló fejlődés történt ezen a területen, és a fiatalok iskolai részvétele ma már jóval közelebb van az európai átlaghoz, jelentős maradt azoknak az aránya, akik csak a kötelező 9 évet végezték el.

A munkaerő-piaci képzések szerepe jelentősen megerősödött a 2000-2004-es periódusban, mivel a kvalifikált munkavállalók jelenléte bizonyíthatóan a gazdasági fejlődés egyik meghatározó tényezőjévé vált.

4. Következtetések, javaslatok

Az 1990-es években, bár **még nem volt közös politikai akarat és szándék**, hogy a foglalkoztatás ügye közös politikává váljék, de a konszenzus körvonalai a Delors- féle fehér könyv megjelenésétől már látszódtak, mivel a munkanélküliségi ráták (az egyes tagországokat, illetve az Unió átlagát tekintve) magasak voltak, jóval magasabbak, mint az Egyesült Államok és Japán mutatói. Az európai vállalatok **növekedésüket nem munkahelyteremtő** beruházásokkal érték el, a 90-es évek recessziójára jórészt **elbocsátásokkal** reagáltak. A gazdasági növekedés lelassulása megfosztotta az egyes tagországok gazdaságpolitikáját azoktól az eszközöktől is, amelyekkel még a '80-as évek második felében rendelkeztek. A recessziót követő élénkülés az európai országok többségében nem hozta meg a kívánt javulást a munkanélküliség, különösen a tartós munkanélküliség terén. Az okok **a bérek magas szintjében és alacsony rugalmasságában, a munkaerő felvétel és elbocsátás magas vállalati költségeiben**, valamint a **munkanélküli ellátás kiterjedt és bőkezű rendszeréből** adódóan az álláskeresők **alacsony intenzitásában** rejlettek. Így nem véletlen, hogy a foglalkoztatáspolitikára ezen belül a munkanélküliség kezelése az 1994-es essen-i csúcs egyik központi eleme volt. Az itt megfogalmazott célok közül az egyik meghatározó szegmensnek a szakképzés támogatása bizonyult, növekvő volumenű beruházásokkal. A célcsoportok pedig főként a pályakezdő fiatalok voltak, akiknek munkába állását kellett elősegíteni. A hátrányos helyzetűek, tartós munkanélküliek alacsony képzettséggel, alacsony tanulási képességgel és az idősebb korcsoportok, akiknek szaktudását kompatibilissé kellett tenni a munkaerő-piaci alkalmazkodáshoz szintén rászorultak a támogatásra.

Az essen-i elveknek megfelelően az **aktív foglalkoztatáspolitiká** nagy részét, a GDP 0,5%-át a **képzések feltételrendszerének javítására fordították**. Figyelemre méltó, hogy felbukkan a finanszírozásban a későbbi foglalkoztatási stratégia egyik meghatározó elgondolása, nevezetesen, hogy az **oktatás- képzés költségei megosztott formában** (a kormányzat, a vállalatok és az egyének között) **jelenjenek meg**.

Meghatározó koordinációs folyamatok (luxemburgi, cardiffi, kölni) eredményeként a '90-es évek második felétől **többféle közös dialógus indult** el, de az egyik legjelentősebb elem, hogy az amsterdami szerződés új fejezettel (Foglalkoztatás) bővült, mely deklarálta a **közösségi foglalkoztatáspolitiká** kialakítását a tagországok számára a **saját foglalkoztatáspolitikájukon** keresztül. A szabályozottság alapján a Tanács minden évben elemezte a foglalkoztatási helyzetet, következtetéseket fogadott el és minősített többség alapján **foglalkoztatási irányvonalakat** hagyott jóvá, melyeket a tagországok saját akcióterveikben figyelembe vettek és éves beszámolóikban nyilatkoztak ezek eredményeiről. E folyamatban alakult ki a nyitott koordinációs mechanizmus, ami a tagországok legjobb gyakorlatán keresztül a következő év irányvonalainak tervezését is jelentette. Az európai foglalkoztatási stratégia egyik **meghatározó üzenete a humán erőforrásba történő befektetés volt**. Az első cselekvési irány a foglalkoztathatóság javítása volt, de további célként több prioritás is megfogalmazódott, többek között, hogy a munkavállalók legyenek alkalmasak képzettségükben és képességeikben, hogy rugalmasan és adaptívan tudjanak reagálni a munkaerő-piac változásaira, kihívásaira. Mindez az oktatás –képzés az egész életen át tartó tanulás ösztönzését jelentette és a keresleti tényezőkön keresztül a munkaerő-piac rugalmasságát is elősegítette.

2000-ben az Európai Tanács lisszaboni csúcsértekezlete a versenyképesség erősítésén és a tartós gazdasági növekedésen túl **a teljes foglalkoztatást je-**

lőlte meg a társadalmi kohézió és a tudásalapú társadalom megvalósítása mellett elérendő célként.

1997 és 2005 között számos új irányvonallal bővült a stratégia, melyet 2003-tól újrafogalmaztak, mivel a foglalkoztatás növekedése több tagországban lelassult illetve megállt és magas szinten stagnált a munkanélküliség. 2005-től a folyamatot újraindították, a foglalkoztatási és a gazdaságpolitikai irányvonalak koherenciáját is kimunkálva. A stratégia azt a szemléletet képviselte, hogy a tagállamok nemzeti hatáskörben úgy alakítsák ki foglalkoztatáspolitikájukat, hogy:

- védjék és növeljék a foglalkoztatási szintet,
- növeljék a munkaerő területi és szakmai mobilitását,
- a képzettség növelésével a munkaerő folyamatosan tudjon alkalmazkodni a gazdasági- társadalmi feltételekhez,
- és az aktív munkaerő-piaci politika segítse elő a keresleti, valamint a kínálati oldal egyensúlyát.

A végrehajtás során megfogalmazásra kerül **a munka életciklus alapú megközelítése** a munka **vonzóvá és kifizetődővé tétele** az álláskeresők számára, valamint a munkaerő-piaci igények **összehangolásának javítása**.

Az irányvonalak első generációjának üzenete elsősorban **az aktív munkaerő-politika mindenhatósága volt**, a későbbi irányvonalaktól a gazdasági és a szociális kohézió erősítését várták. A **helyi foglalkoztatási egyenlőtlenségek** mérséklésével pedig az **elmaradott térségek szerkezetváltási erőfeszítéseit** támogatták.

A 2005-ös stratégiai koncepció is elsősorban a foglalkoztatás növelését támogatta, ami **a munkaerő-piac strukturális problémáit kezelendő** intézkedéseket jelentett. A gondok változatlanok maradtak: alacsony a foglalkoztatási ráta különösen a képzetlenek, a hátrányos helyzetűek, a nők és az idősebb csoportok körében, jellemző a térszerkezeti egyensúlytalanság /elmaradott régiók/, valamint a szektorok között is alacsony a mobilitás.

A stratégia pozitív hatásaként, főként 2006-tól számottevően javult az Unió **foglalkoztatási teljesítménye, a munkaerő-piac strukturális jellemzői**. A foglalkoztatáspolitikai és az átfogó gazdasági irányelvek **koherenciája**, melyekben makrogazdasági szempontok is integrálódtak, az **Unió hosszú távú céljait is eredményesebben** szolgálta.

A stratégiában kevésbé, vagy csak később került alkalmazásra (2005-ben jelent meg először) bérek átalakításának eszközrendszere, a strukturális mutatószámok sem reagáltak erre a problémára. A foglalkoztatás integrált tervezése, a javasolt reformok és a **tagállami megvalósítás költségvonzatai pedig nem voltak kiegyensúlyozva a nemzeti költségvetésekben**.

Az európai munkaerő-piacra jellemző, több éves visszatekintésben is, a gazdaság szerkezeti válságai, melyek megnyilvánultak **bérrugalmatlanságban, alacsony foglalkoztatási rátában**, magas arányt képviselő **hosszú távú munkanélküliségben, alacsony mobilitással rendelkező** munkaerőben.

A lisszaboni folyamat eredményeként, főként a gazdaságpolitikák újraszstrukturálása nyomán, különböző ország-csoportban eltérő módon megindult a gazdasági növekedés és foglalkoztatás-bővülés.

Az EU-ban 1996-tól 2006-ig terjedő időszakban a valódi GDP növekedés átlagban 2,4% volt, mely megfelelt az előző évtized átlagos gazdasági növe-

kedésének. A tapasztalható kedvező tendenciák ellenére a lisszaboni stratégiában (2000.) kitűzött 3%-os növekedés csak nehezen teljesíthető.

Az európai szinten megjelenő fejlődés mögött **jelentős eltérések rejlenek** az egyes tagországok eredményeit illetően, illetve az országokon belül a régiók szintjén is. Az Unió bővítése tovább árnyalta a foglalkoztatottság alakulását a migrációban megjelenő új tendenciák révén. A csatlakozott tagállamok bár sikeresen zárkóztak fel az EU régebbi országaihoz, eltérő jellemzőket mutatnak fel a munkaerő-piacaikon. Teljesítményüket tovább növelte az a tény, hogy az Unió néhány nagyobb gazdaságának eredményei szerényebbek.

Az elmúlt 10 évben a folyamatosan emelkedő foglalkoztatási ráta pozitív irányban hatott a növekedésre (évenkénti 0,8% EU-15-ben és 0,5% EU25-ben). A foglalkoztatási arány az EU15-ben 1994 és 2005 között 59,9%-ról 65,4%-re javult. Ez az eredmény a foglalkoztatáspolitikai eszközök hatékonyabb működésének eredményeként a csökkenő munkanélküliségnek köszönhető.

Az Unió **munkaerő-piaci teljesítménye növekedett**, amit mutat az emelkedő foglalkoztatási ráta is, ugyanakkor **nem kísérte a termelékenységi mutatók jelentősebb növekedése**. A javulást az idősebb munkavállalók és a nők nagyobb aktivitási potenciálja eredményezte, főként a célzott foglalkoztatáspolitikai eszközök révén. A munkanélküliségi ráta 7,9%-ra csökkent 2006-ra, de a 16 millió munkanélküli mutatja, hogy a lisszaboni cél még messze van. Főként strukturális okok miatt, nehezen változik pozitív irányba a hosszú távú munkanélküliség, különösen a fiatalok és a nők körében. Az európai szinten megjelenő fejlődés mögött jelentős eltérések rejlenek az egyes tagországok eredményeit illetően, illetve az országokon belül régiók szintjén is.

A foglalkoztatás egyik meghatározó eszközévé vált **a rugalmas biztonság**, mely kifejezés két fontos tényezőre utal, így a munkaadó és a munkavállaló

szempontjából is lényeges **munkaerő-piaci tényezőkre**, valamint az **alkalmazás és alkalmaztatás biztonságára**.

A rugalmasság és a biztonság rövid múltra tekint vissza a közösségi politikában. Alapvetően gyűjtőfogalom, melynek összetevői többek között a munkaerő-piaci változásokra érzékenyen reagáló, a szokásostól eltérő foglalkoztatási formák. Jellemző viszont, hogy a foglalkoztatottak aránya ezen a területen 2004 óta nem vagy csak alig növekszik.

Például a szerződéses munkavállalás aránya – és hasonlóképpen a részfoglalkozásúaké – ágazonként és országonként is jelentősen eltér. Vannak olyan ágazatok, így az építőipar, a szálláshely-szolgáltatás és vendéglátóipar és egyéb közösségi és személyi szolgáltatások (kulturális, sport és rekreációs tevékenységek), ahol minden ötödik foglalkoztatott szerződéses munkavállalóként dolgozik, ráadásul magas a fiatalok és a szakképzetlenek aránya, két olyan csoporté, amelyet rendszerint a gazdasági visszaesés veszélyeztetettjeinek tekintenek. Így **meghatározó tényező** marad az **aktív munkaerő-piaci politika és az élethosszig tartó tanulás, mint elv, és mint gyakorlat**.

A rugalmas biztonság kiemelkedő szerepe van a jelentős gazdaság szerkezeti változásoknál, ahol a foglalkoztatás, valamint a szociális ellátórendszer teljesítménye nem kielégítő. Itt fontos szempont a segélyezettek munkaerő-piaci integritásának támogatása.

Spanyolország és Portugália eseti példája megmutatta, hogy a felzárkózás milyen feltételek mentén lehetséges. A két ország a csatlakozást megelőző időszakban már átalakította gazdasági szerkezetét, stabilizálta makrogazdasági környezetét, megteremtve a működő-tőke beáramlásának feltételeit. A csatlakozást követően látványos gazdasági fejlődésen mentek keresztül, ami főként Spanyolországban foglalkoztatás bővülésével is járt. A munkatermelékenység növekedésének köszönhetően csökkent a munkanélküliség, mely-

nek mértéke eltérő, főként az országok munkaerő-piaci szabályozásának különbségei miatt.

A **munkaerő szektorális összetétele átalakult**, a mezőgazdasági szférából az ipari, illetve a szolgáltatási szférába, valamint az alapanyag intenzív iparágból a munka intenzív iparágba, majd a technológiai transzferek hatására a tőke-intenzív területek irányába változott. Az átalakulás rövidtávon a munkanélküliségi ráta növekedésével járt, mint azt a spanyol példa is mutatta, azonban hosszútávon ez a szerkezetátalakítás kedvezőbb foglalkoztatottsági mutatókat eredményezett.

A spanyol példa tanulsága még, hogy a **túlzottan merev foglalkoztatási törvények** a strukturális váltást, a **növekedést gátolják**, és céljukkal ellentétben a munkahelyek megszűnését sem tudják befolyásolni. A szigorú intézményi keret egy ideiglenes gazdasági sokk hatását konzerválhatja, amin csak a munkaerő-piaci szabályozások rugalmassá tétele változtathat. A foglalkoztatáspolitikai eszközök azonban országonként változó hatást gyakorolnak a nemzeti és a helyi munkaerő-piacokra, nincs olyan szabályozó, ami mindenhol megoldást jelentene a magas foglalkoztatási szint eléréséhez szükséges munkaerő-piaci környezet létrehozásához. Például amíg az atipikus foglalkoztatási formák nagymértékben hozzájárultak Hollandiában a munkanélküliségi ráta csökkenéséhez, addig Spanyolországban kisebb mértékben éreztették hatásukat. Az átalakulás terhét leginkább a fiatalok és a nők viselik, illetve a mezőgazdaságban és az iparban dolgozó munkavállalók. A fiatalok nagyobb létszámban jelentek meg a felsőoktatásban, a munkahelyi szakképzésben és felnőttoktatásban, az elterjedő tanonrendszerben ez kedvezően hatott foglalkoztathatóságukra. A nők számára is megoldás lehet az iskolázottság növelése, valamint az atipikus foglalkoztatási formák szélesebb körű alkalmazása, így a részmunkaidős munkavállalás vagy a távmunka. Az agráriumban és az iparban feleslegessé váló munkaerőt speciális

szakképzési, átképzési programokkal támogatták annak érdekében, hogy minél gyorsabban tudjanak alkalmazkodni a szerkezetátalakításhoz, különösen a szolgáltatási szektorban. A két ibériai ország nagy hangsúlyt fektetett a munkanélküliség leszorítására, a termelési tényezők fokozottabb kihasználására. A beruházások jelentős részét az **állami megrendeléseknek** köszönhetően az építőipar és az infrastrukturális beruházások tették ki, piaci feltételek mellett, de protekcionista intézkedésekkel, amelyek a munkaerőpiacokon is lecsapódtak.

Portugália jelentősen felzárkózott a **humán-infrastruktúra fejlesztésben**, mely révén mérsékelni tudta akár a nemzeti, akár a regionális egyenlőtlenségeket (trade off hatás mellett), és növekedett a termelékenység, melynek azonban a foglalkoztatást serkentő, mobilitást erősítő hatása nem mindig pozitív.³A rugalmatlan munkaerő-piaci helyzetnek, főként Portugáliában kulturális, társadalmi és földrajzi okai vannak és a flexibilitás irányába ható foglalkoztatáspolitikai eszközök sokszor hatástalanok.

³ A foglalkoztatás növekedése azonos technológiai szint mellett a munkatermelékenység csökkenését jelenti, viszont jelentős szerkezeti változások által növekedő foglalkoztatást termelékenység emelkedés kísér.

5. Új kutatási eredmények

1. Az európai közösségi foglalkoztatáspolitikai alapvető célja az 1997-es megjelenése óta a foglalkoztatási arány növelése és a munkanélküliség csökkentése volt, s ezzel is javítva az Unió pozícióját a globális versenytérségben. A közösségi irányelvek és az eltérő költségvetési feltételekkel és közpolitikával rendelkező tagországok lehetőségei inkonzisztensek voltak és az együttműködés ún. jó gyakorlat elvét nem támogatták külső ösztönzők.
2. Az európai foglalkoztatási stratégia finanszírozási feltételeinek hiánya, nem motiválta a tagországokat, hogy nagyobb beruházásokkal fejlesszék az oktatást, a munkaerő-piaci támogatásokat és a szociálpolitikát. Az adatok elemzése azt bizonyítja, hogy az eltérő munkaerő-piacokkal és szociális kiadásokkal rendelkező tagországok nem azonosíthatóak az eltérés feltételeinek megfelelően, azaz kicsi ország alacsony szociális ráfordításokkal nem jelent feltétlenül alacsony foglalkoztatást, vagy magas munkanélküliséget.
3. Bizonyítható az a tény, hogy az Unióban a termelésbővülést főként a termelékenység növekedése idézte elő, a munkaerő-felhasználás csak másodlagos tényezővé vált, így a munka-intenzív termelés visszaszorult a technológia-transzferrel szemben, ami az átstrukturálódó gazdaságokban akár hosszú távon is csökkentheti a felhasználható munkaerő mennyiségét. A tőke-intenzív ágazatok előretörése, mely az európai gazdaságokban a versenyképesség egyik motorja, tartósan csökkentheti a foglalkoztatást.

Az emberi erőforrás-beruházások felértékelődése, összekapcsolódva az atipikus foglalkoztatási formák előretörésével számos bizonytalansági tényezőt jelentenek a munkavállalók számára (motiválatlanság, kiszolgáltatottság, belső képzések hiánya, a munkafeltételek elégtelen szintje), de a munkaadók is több negatív hatással számolhatnak (nagy fluktuáció, volumeningadozás, munkaerőhiány).

A közösségi foglalkoztatáspolitikai hatására rugalmasabbá vált munkaerő-piac viszont a munkavállalók foglalkoztatási bizonytalanságát eredményezi. A biztonság kérdését külső feltételek alakítják, ami magas társadalombiztosítási költségekkel jár. A rugalmas biztonság egyik meghatározó elemét a részfoglalkoztatást nagyobb szervezetek alkalmazzák támogatások megszerzésével.

A részfoglalkoztatás foglalkoztatás növekedésre gyakorolt hatása, melyet az európai gyakorlat is egyértelműnek tekintett, nem bizonyítható tekintve, hogy magas részfoglalkoztatást alkalmazó tagországokban is lehet alacsonyabb foglalkoztatottság (Lengyelország) és magas foglalkoztatottság is párosulhat relatíve alacsony részfoglalkoztatottsággal (Szlovénia, Csehország). Ugyanakkor tény, hogy jelentős foglalkoztatottság bővülés nem képzelhető el részfoglalkoztatottság nélkül, melynek 5% feletti arányával lehet csak az uniós-átlag feletti növekedését elérni.

A fejlett és fejletlen régiók viszonylatában az utóbbiaknak azzal a kihívással kell szembe nézniük, hogy olyan gazdaságszerkezettel rendelkeznek, melyek tartósítja versenyképtelenségüket, mivel alacsony költségű és alacsony munkabérű termelésre épültek. Ez érvényes a fejlett régiók tradicionális ágazataira is. Mivel az innovatív technológiát és munkaerőt alkalmazó szektorok a hálózatosodó, innovatív térségekbe települnek, a hátrányokkal küzdő mikro- és makrorégiók tartós foglalkoztatási nehézségei állandósulhatnak.

4. Az uniós foglalkoztatáspolitikai orientáló szerepe mellett sem tudott közvetlen befolyást gyakorolni a tagállami foglalkoztatáspolitikákra, amit Spanyolország és Portugália eseti példája is bizonyít, nevezetesen hogy gazdasági és ezen belül munkaerő-piaci sikerüket nemcsak a kohéziós támogatások eredményezték, hanem a merev szabályozók és a rugalmatlan munkaerő-piac feloldására hozott fiskális erőfeszítések is.

6. A disszertáció témakörében megjelent publikációk

Teljes terjedelemben megjelent publikációk:

Maksay K.: Az oktatás, mint az európai foglalkoztatáspolitikai stratégiai dimenziója, In: Képzés és Gyakorlat. 2008. 2-3., 110-118. p.

Maksay K.: Employment policy and lifelong learning - some elements of practice of European Union. In: Acta Scientiarum Socialium. Tomus XXVIII/2008, Kaposvári Egyetem. 151-156.p.

Maksay K.: Munkaerő-piac – foglalkoztatás – álláskeresés, oktatási jegyzet, Kaposvári Egyetem, PFK. 2008

Proceedings-ben megjelent absztraktok:

Maksay K.: A felsőoktatás modernizálása a foglalkoztatás tükrében – Tudomány sorozat 12. Kaposvár, KE-CSPFK. 2002

Előadások:

Maksay K.: Munkaerő-piaci trendek az 1990-es években- a felsőoktatás kereslet-kínálati oldala – Tudományos tanácskozás. SZTE-JTFK, Szeged, 2000. okt. 3.

Maksay K.: A munkaerő-piac és a felnőttoktatás kihívásai az ezredfordulón Apáczai-napok. Nemzetközi Tudományos Konferencia. Győr, 2002. okt. 19.

Maksay K.: A foglalkoztatáspolitikai változásai az EU-ban. Tudományos és Művészeti Napok, Kaposvár, 2002

Maksay K.: Az európai foglalkoztatási stratégia hatása a munkaerő-piacokra, német, holland modellek alapján. Tudományos Napok. KE-PFK, 2005

Maksay K.: Az egész életen át tartó tanulás szerepe az Európai Foglalkoztatási Stratégia Tükrében. Képzés és Gyakorlat. Interdiszciplinaritás a pedagógiában. Tudományos Konferencia. Kaposvár, 2007

A disszertáció témakörén kívüli publikációk

Teljes terjedelemben megjelent publikációk:

Maksay K.: Szemelvények a szolgáltatásmarketinghez oktatási segédlet, Széchenyi Terv keretében, KE-CSPFK, 2002

Maksay K.: Az aktív turizmus – kerékpártúra tervezése oktatási segédlet, Széchenyi Terv keretében, KE-CSPFK, 2002

Maksay K.: Zselici tájoló Turisztikai füzetek 1-2-3.
Kaposvári Egyetem, 2007

Előadások:

Maksay K.: A helyi idegenvezetés szerepe az aktív turizmusban.
Turisztikai Vásár és Konferencia. Kaposvár, 2003

Maksay K.: Az idegenforgalmi képzések és a helyi gazdaság kapcsolata.
Turisztikai Vásár és Konferencia. Kaposvár, 2004

Maksay K.: Az EU-s támogatások hatása a turizmusfejlesztésre.
Tudományos Napok. Kaposvár, 2003